

**ПРАБЛЕМА ВЫЛУЧЭННЯ ЛЕКСІЧНАГА ЗНАЧЭННЯ СЛОВА
ДЛЯ БЕЛАРУСАЎ ЯК БІЛІНГВАЎ**

Беларусь валодае нестандартнай моўнай карцінай: дзве мовы маюць афіцыйны статус дзяржаўных. З улікам кагнітыўнага аспекту дадзеная лінгвістычная сітуацыя з'яўляецца вялікай перавагай для беларусаў. Каб зразумець, у чым сутнасць гэтай перавагі, неабходна разгледзець такую з'яву, як «білінгвізм».

Валоданне дзвюма мовамі на ўзроўні носьбіта, або білінгвізм, мае шмат класіфікацый, але адной з галоўных можна лічыць тую, у аснову якой пакладзены ўзрост і механізм засваення мовы. Так, адрозніваюць білінгвізм ранні або прыроджаны (натуральны), які ўзнікае, калі дзве мовы ў жыцці чалавека прысутнічаюць з нараджэння, і позні (набыты), што ўзнікае на фоне засваення замежнай мовы як другой роднай у больш познім узросце.

Набыты білінгвізм і звычайнае вывучэнне другой мовы неабходна адрозніваць: білінгвы авалодваюць лексікай і граматыкай не з дапамогай падручнікаў, а праз сацыялізацыю.

Сур’езныя навуковыя даследаванні пацвярджаюць, што двухмоўе з’яўляецца вельмі пазітыўным фактарам: білінгвы адрозніваюцца гнуткасцю мыслення і глыбейшым разуменнем моўнай структуры, яны нярэдка становяцца паліглотамі, больш паспяхова выконваюць задачы, якія патрабуюць запуску кагнітыўных працэсаў вышэйшага парадку (напрыклад, пры адначасовай апрацоўцы інфармацыі вербальнага і візуальнага тыпаў), валодаюць больш развітой памяццю.

З дзяцінства засвойваючы гісторыю, ментальныя, сацыяльныя і культурныя нормы дзвюх розных моўных супольнасцяў, натуральныя білінгвы атрымліваюць больш выпуклую карціну свету, на гэтым фоне ім лягчэй даецца сацыяльнае ўзаемадзеянне.

Ёсць як станоўчы, так і негатыўны ўплыў білінгвізму. Яго звязваюць з тым, што абедзве мовы актываваны ў момант маўлення. Гэта выяўляецца ў больш частых паўзах, асабліва пры пераклучэнні з адной мовы на другую, у абцяжараным доступе да лексічных адзінак. Білінгвам часта ўласціва такая з’ява, калі слова круціцца на кончыку языка, а ўзгадаць яго не атрымліваецца.

Па ступені валодання мовамі білінгвізм падзяляецца на збалансаваны, незбалансаваны і змяшаны.

Збалансаваным, альбо “каардынатыўным”, білінгвам можна лічыць такога чалавека, які ў роўнай ступені валодае абедзвюма мовамі, дзве моўныя сістэмы існуюць адасоблена. На семантычным узроўні кожнай мове адпавядае свой набор паняццяў, якія выяўляюцца ў лексічных адзінках, і граматыка моў не змешваецца. Такі стан валодання, аднак, з’яўляецца вялікай рэдкасцю.

Незбалансаваны білінгвізм характарызуецца рознай ступенню валодання дзвюма мовамі, а таксама субардынатыўнасцю, калі лексіка і граматыка адной мовы ўплываюць на другую, г.зн. адбываецца моўная інтэрферэнцыя. Адсюль з’яўляюцца моўныя калькі. Але сам білінгв звычайна гэтага не заўважае.

Змешаны тып білінгвізму – гэта перапляценне абедзвюх моўных сістэм, калі чалавек нават не вызначае, якая мова ўплывае на якую.

Пры эрытажным білінгвізме структуры дамінантнай у грамадстве мовы значна ўплываюць на структуру другой мовы. Апошняя ў сілу сацыялінгвістычных абставін аказваецца ў збедненым моўным асяроддзі. У выніку яна пачынае развівацца па так званай альтэрнатыўнай траекторыі. Не так, як яна развівалася б у звычайным пажыўным моўным асяроддзі, якое падтрымліваецца ўсім грамадствам, дзе яна з’яўляецца асноўнай мовай зносін, жыццядзейнасці і адукацыйнай сістэмы.

Назва *эрытажны* паходзіць ад ангельскага *heritage* ‘спадчына’. Справа ў тым, што базавае засваенне структур мовы ў чалавека заканчваецца прыкладна да 5 гадоў. А яе замацаванне і ўдасканаленне, што лінгвісты называюць англійскім тэрмінам *mastering*, адбываецца ўжо ў школе і канчаткова фарміруецца недзе да ўзросту 11 гадоў. Такім чынам, да 5 гадоў чалавек засвойвае мову, але без фармальнага яе вывучэння.

Будучы натуральнымі незбалансаванымі эрытажнымі білінгвамі, беларусы праяўляюць лінгвістычную інтэрферэнцыю на ўсіх узроўнях: фанетычным, лексічным і граматычным.

Прадметам дадзенага даследавання з'яўляецца праблема вылучэння лексічнага значэння незнаёмага слова на аснове міжмоўных сувязяў, асацыяцый, якія ўзнікаюць пры накладанні дзвюх моўных сістэм.

З гэтай нагоды было вырашана правесці эксперымент на падставе роднай мовы.

Матэрыялам для працы паслужыла паэма Якуба Коласа “Новая зямля”. Агульны аб'ём выбаркі склаў 90 слоў і быў прапанаваны 5 студэнтам МДЛУ з высокім узроўнем валодання беларускай мовай.

Перад рэспандэнтамі ставіліся наступныя задачы:

- адзначыць, ці з'яўляецца слова знаёмым;
- вызначыць часціну мовы, да якой яно належыць;
- перакласці яго на рускую мову (пры немагчымасці перакладу адзначыць гіперонім альбо лексіка-семантычнае поле, да якога яно належыць).

Даследаванне паказала, што пры вызначэнні лексічнага значэння слова ва ўмовах адсутнасці кантэксту білінгв карыстаецца ўсім спектрам асацыяцый, якія ўзнікаюць на падставе фанетычнай, лексічнай альбо граматычнай інтэрферэнцыі.

Так, напрыклад, сфарміравалася група слоў, пры вызначэнні якіх прагледжваецца счытванне аманімічнага з рускай мовай караня слоў:

шаты “шаткий”, мурожны “мурной, неприятный”, скорам “быстро, марафонец”, верашчака “болтун”, ліст бабкоў “чек, квитанция”, гарнушак “горбушка”, тнуць “тыкнуть, толкать, толочь”, шула “чутко”, пацер “наждачка”, цапільна “ловко, внимательно, крепко”, пастка “ловушка, подстава”, дазвання “название, что-то прозвать”, цэшка “погремушка; то, с чего потешаются”, парожны “крайний”, шляга “гулёна”, віціна “петля, сеть”, нарогі “трабли, острый, уши”, заложна “неверная информация; одеяло”, самавіта “самостоятельно”, фальбона “важная дама, элемент декора”, агняпіс “летописец, дракон”, варстат “ворс; старшина, староста, человек по роду занятий”, навой “сугроб, голос”, плех “плаха”, пахілы “измотанный, поклоны”, ліпец “растение, зацветать, цветёт липа”, варыўня “кастрюля”, мыліца “мыльница; что-то скользкое”, кутасы “узлы, косоглазый”, кульба “упаковка, хромой”, зацяты “закрытый, скованный”, цалкі “целый”, латак “лоток, заплатка, кусочек ткани”, хвацкі “сообразительный, жадный, хваткий”, лядачы “коньки”, васпан “соня”, ягамосць “сила”, пастаўнік “поставщик”, цапстрыкі “зажимы, когти, ногти”.

Таксама нярэдка значэнне слова вылучалася з афіксаў-амафонаў:

паркан “капкан, кафтан”, услон “горка, склон, заслонка”, здор “вздор, ссора”, адкараскаца “отстреляться, выкарабкаться, отрещиваться”, кузуркі “юркий, малюсенький”, пуцявіна “паутина, пуповина”, шляга “фляжка, ёмкость”, надоба “нужда, добавка”, пастаўнік “наместник”, ягамосць “сла-

бось; свойство человека”, кацьмак “клок шерсти, комок, клочок волос”, покаўка “похлёбка”, туляга “трудоголик, лентяй, бездарь”, кучомка “котомка, кучка”, трацяк “третий этаж, монета номиналом в три единицы”, крысо “крыльцо, окраина”, блазнота “слепота, слепой”, выдыгацца “выпендриться, выдохаться”, васпан “кабан”, кутасы “казусы”.

З прыкладаў бачна, што ў некаторых выпадках слова трапляла адразу ў дзве групы (*ягамосць, шляга, пастаўнік* і інш.).

Можна назіраць і адваротную інтэрферэнцыю, калі аднакаранёвае альбо сугучнае беларускае слова паўплывала на рускі пераклад:

зыкі “долг, заимствования”, гожи “добрый, красивый”, байструк “мастер, деревообработчик”, пляцка “площадка, пятно, плитка”, панарады “советы, советчики”.

Цікава адзначыць, што без кантэксту прыналежнасьць да той альбо іншай часціны мовы адбываецца па фармальных прыкметах: напрыклад, памылковае аднясенне да прыметнікаў па канчатках *-і/-ы* (*зыкі, шаты, жаралы, модлы, кузуркі, кутасы*), пры гэтым у некаторых словах змяшчаецца націск (*цалкі – цалкі*); канчатак *-а* як паказчык прыслоўя: *шула, цапільна, загана*.

Падчас апрацоўкі матэрыялу наўмысна не браліся ў лік словы, значэнні якіх рэспандэнты ведалі дакладна альбо ўгадвалі сэнс.

Вынікі паказалі, што пры 38 % слоў, адзначаных удзельнікамі як «знаёмае», колькасць памылковых адказаў складае 84 %, пры гэтым зусім без варыянтаў перакладу альбо вызначэння лексіка-семантычнага поля засталася не больш, чым 5 % слоў у кожнага з рэспандэнтаў. Унутранае пачуццё мовы, міжмоўныя сувязі, псіхалагічныя, сацыялагічныя і лінгвістычныя аспекты білінгвізму беларусаў прадстаўляюць сабой унікальную з’яву і неабсяжнае поле для даследвання з сацыякультурнага пункту гледжання, а таксама з пазіцыяй кагнітыўнай лінгвістыкі.